

UZROCI ISELJAVANJA IZ DALMACIJE U DEVETNAESTOM STOLJEĆU

STIJEPO OBAD

Počeci iseljavanja iz Dalmacije javljaju se prije devetnaestog stoljeća. Prema dosadašnjim znanstvenim dostignućima razlikujemo dvije vrste seljenja, pojedinačno i skupno. Pojedinačno seljenje odnosi se na primorske krajeve, koji su životno okrenuti prema moru i pomorstvu. Druga struja iseljavanja u uskoj je vezi s prodorom Turaka u naše krajeve, pred kojima je stanovništvo bježalo i utočište nalazilo u Italiji, Austriji i Mađarskoj.¹

U devetnaestom stoljeću iseljavanje je masovnije i šire. Na nje ga utječu dva faktora, vanjski i unutrašnji. Naime, brzi razvitak kapitalizma, poslije industrijske revolucije, omogućio je veće zapošljavanje u zapadnim zemljama, osobito u Americi.² Razvojem prometnih sredstava na kopnu i moru prijevoz ljudi i robe između zemalja i kontinenata postao je brži, a svijet u cjelini međusobno bliži. U razvijenim zemljama opaža se nedostatak radne snage, što je privlačno djelovalo na agrarni višak u nerazvijenim zemljama. Pojava tzv. »zlatne groznice«,³ tj. otvaranja rudnika zlata u Kaliforniji (1848) privuklo je prve veće skupine iz agrarnih zemalja Evrope, što je dovelo do sve veće konkurencije na tržištu radne snage. Poslije sece-

¹ J. Aranza, »Okle su došle južnoslavenske naseobine u Južnu Italiju«, *Iskra*, br. 1/1892; J. Smodlaka, *Posjet apeninskim Hrvatima*, Zadar, 1906; V. Adamović, *Dubrovčani izvan zavičaja*, Dubrovnik, 1914; M. Deanović, »Dalmatinac u širokom svijetu«, *Savremenik*, Zagreb, XXVI/1937; J. Tadić, »Prvi naši iseljenici u Ameriku«, *Politika*, 27—30. IV 1940; Đordije Đ. Pejović, *Iseljavanje Crnogoraca u XIX vijeku*, Titograd, 1962, 60—72; G. Scott, *Hrvatske oaze u Južnoj Italiji*, *Iseljenički kalendar* 1966, 103; V. Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, Zagreb, 1967, 15, 16; I. Šišević, *Kroatski Indijanci*, Dubrovnik, 1976, 14—28.

² D. Zivojinović, »Nekoliko problema iz istorije imigracije u Sjedinjene Američke Države 1783—1815. godine«, *Istorijski glasnik*, br. 2—3/1964; M. Ekmečić, »Internacionalni i interkontinentalni migracioni pokreti iz jugoslavenskih zemalja od kraja XVIII vijeka do 1941«, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, 1972—1973, Sarajevo, 1974.

³ Za tzv. »zlatne groznice« među prvima sele u Kaliforniju Bokelji, Bračani, Korčulani, te iseljenici iz Makarskog primorja, šibenske i zadarske okolice. Usp. *Glasnik dalmatinski*, br. 79 od 2. X 1855. (pjesma »U Kaliforniju«).

sionističkog rata u Sjevernoj Americi (1861—1865) i velike evropske krize 1873. došlo je do povećanog iseljenja iz evropskih i naših zemalja, među kojima Dalmacija zauzima prvo mjesto.

Unutrašnji faktori su brojniji i složeniji i uglavnom povezani s onima izvana. Tijekom devetnaestog stoljeća u gospodarskoj politici Austrije, odnosno Austro-Ugarske, Dalmacija je zanemarena i zapuštena. Austrijske vlasti tako reći konzerviraju zatečene feudalne odnose što se lijepo vidi godine 1848, kada ne dopuštaju, kao u drugim zemljama carstva, da se ukinu agrarno-proizvodni odnosi koji su u Dalmaciji izraženi u različitim oblicima, ponajviše u vidu kolonatastva i kmetstva.⁴ S druge strane, raznim carinskim i drugim propisima Austrija je kočila gradsku privredu, osobito pomorstvo, što je dovelo do toga da se Dalmacija u devetnaestom stoljeću ubrajala među najzaostalnije pokrajine Habsburške Monarhije.

S feudalnim odnosima postupno se javljaju i skromni kapitalistički proizvodni odnosi, zahvaljujući domaćim poduzetnicima koji su udarili temelje industriji koja do kraja stoljeća ima prerađivačko obilježje. Usporedo s tim opaža se lagani buržoaski preobražaj Dalmacije, čije korijenje treba tražiti u doba francuske uprave.⁵ Na spori gospodarski razvitak Dalmacije utjecali su, pored nesređenih agrarno-proizvodnih odnosa, i oskudica novčanih kapitala, nedovoljne prometnice, pogotovo s gravitacionim zaleđem, tako da je Dalmacija ostala izolirana od Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. U drugoj polovici devetnaestog stoljeća dalmatinski kolon i kmet bio je u dvostrukoj eksploataciji prema starim i novim zemljišnim vlasnicima i sve više prema gradskim lihvarima, koji su sve više bili kreditori, jer nije bilo poljoprivrednih kredita i novčanih zavoda kojima bi se koristio da bi se oslobodio ekonomske zavisnosti.⁶

Pored opće nerazvijenosti ukazat ćemo na neke uzroke koji su doveli do iseljavanja iz Dalmacije. U prvom redu prirodni priraštaj stanovništva nije išao sukladno s mogućnošću zapošljavanja. Male usitnjene zemljišne čestice nisu mogle prehraniti naraslo stanovništvo, koje, s druge strane, ni u nerazvijenom gradu nije moglo naći zarade, pa mu nije preostalo drugo nego da se iseljava u one zemlje koje su nudile bolju zaradu.

⁴ Pored kolonatastva i kmetstva postojali su i drugi agrarni odnosi, tzv. liveli i vječiti liveli.

⁵ O. Keršovani, »Bilješke o političkom i kulturnom razvitku Dalmacije«, *Mogućnosti*, br. 11/1961. Vidi: Historijski arhiv Zadar, Misc. 1, Poz. A, 1, 50, 51.

⁶ B. Stulli, »Ekonomsko-društvene prilike u Dalmaciji u XIX stoljeću«, *Dubrovnik*, br. 3—4/1962, 3—11; D. Foretić, »O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća do prvog svjetskog rata, zbornik«, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb, 1969, 37; R. Petrović, »Socijalno-ekonomske prilike u Dalmaciji u XIX stoljeću«, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVI/1967, 59—90; I. Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb, 1972, 115—138 i 286—289.

Pregled stanovništva Dalmacije tijekom devetnaestog stoljeća⁷

Godina	Ukupno stanovnika	Više stanovnika
1813.	294,858	—
1831.	344,311	49,453
1857.	416,144	71,833
1869.	442,796	26,652
1880.	476,101	33,305
1900.	593,784	117,683

Za nepunih stotinu godina stanovništvo Dalmacije se gotovo udvostručilo, odnosno naraslo na 589,716 stanovnika. Kako se vidi stanovništvo je u stalnom porastu, potkraj stoljeća prirodni priraštaj je najveći, a istodobno i najveća stopa porasta iseljavanja, kako ćemo naprijed vidjeti.

Upravo zbog te prenapučenosti i prezaduženosti dalmatinskog sela dolazi do iseljavanja. Austrijske vlasti i pokrajinske stranke nisu marile za njegovo otežano stanje, pa se je, ponajviše zaradama u stranom svijetu postupno oslobađalo feudalne ovisnosti.⁸

Do sredine devetnaestog stoljeća pretežno su pojedinačna iseljavanja u Ameriku i to iz primorskih mjesta.⁹ U doba vinske ko-

Pored ostalog uzroke gospodarskog nazadovanja Dalmacije treba tražiti u sistemu austrijske uprave i u carinskom sustavu. Naime, Dalmaciji nije odgovarala carinska tarifa, jer dugu granicu teško je bilo nadzirati, a s druge strane, carinama se nije imalo što zaštititi. Carinske barijere kočile su razvitak gradske privrede u cjelini, pomorske trgovine posebno, što se odrazilo na iseljavanje pomoraca.

Potkraj stoljeća više puta se postavljalo zahtjev da se utemelji »vjeresijski« zavod sa svrhom da se pomogne prezaduženom težaku koji je u mnogim mjestima Dalmacije doveden do prosjačke torbe. Kad je pak do njega došlo, moralo se konstatirati (1900) da seljak od tog zavoda nema nikakve koristi, jer ga i dalje »kamatništvo mori«. (*Brzopisna izvješća XXXV zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskoga u Zadru*, 1900, 364, 365 i *Narodni list*, br. 92, 19. XI 1892.)

⁷ V. L a g o, *Memorie sulla Dalmazia*, I, Venezia, 1869, XXXVII; Historijski arhiv Zadar, Guverner Dalmacije VII/g 2173 (al 12125); *Statistica generale della Dalmazia edita dalla Giunta provinciale-divisone IV-popolazione-fascicolo primo e secondo compilata dall'assessore sig. Luigi Serragli*, Zara, 1862, 34; *Bevölkerung und Viehstand von Dalmatien nach der Zählung vom 31. December 1869*, Wien, 1871; K. L j u b i ć, *Statistika pučanstva u Dalmaciji*, Zadar, 1885, 45.

⁸ S. O b a d, »Politika Narodne i Autonomaške stranke prema agrarnom pitanju u Dalmaciji (1860—1870)«, zbornik *Dalmacija 1870*, Zadar, 1972, 55—62; i s t i, »Josip Smolaka i agrarno pitanje u Dalmaciji uoči prvoga svjetskog rata«, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1/1974, 57, 58; M. E k m e č i ć, *nav. djelo*, 19.

⁹ Historijski arhiv Zadar, Presidijalni spisi Namjesništva br. 1152/pr., II/3—2 za god. 1846; N. T o m m a s e o, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e suoi popoli Slavi*, tomo primo. Usp. K. M i l u t i n o v i ć, »Nikola Tommaseo o Dalmaciji«, *Mogućnosti*, 7/1967, 757.

njunktura 1858—1868. i 1874—1885. dalmatinsko vino imalo je dobru prođu na talijanskom i francuskom tržištu, uslijed pojave luga odnosno peronospore u tim zemljama. U to doba podizali su se novi vinogradi u Dalmaciji i širili na račun drugih kultura. U primorju i na otocima vinogradarstvo se uzdiglo u najrazvijeniju privrednu granu. Napredovanje vinogradarstva zaustavila je, potkraj stoljeća, tzv. Vinska klauzula (1891),¹⁰ po kojoj je Austro-Ugarska dopustila Italiji da uvozi jeftinije talijansko vino koje je potisnulo dalmatinsko s austro-ugarskog tržišta. Dodajmo tomu pojavu filokse-re (1894)¹¹ koja se javila na sjeverodalmatinskom otočju i postupno širila prema jugu, tako da su se prema nekim procjenama, vinogradi od sedamdeset pet tisuća hektara potkraj stoljeća smanjili na devet tisuća i pet stotina hektara. Vinskoj krizi pokušalo se naći lijeka obnavljanjem vinograda na američkoj podlozi, ali je taj proces išao vrlo sporo, jer je podizanje i održavanje vinograda bilo skuplje i teže. To su bili glavni uzroci koji su doveli do masovnog napuštanja priobalnih i otočkih sela u potrazi, kako se onda govorilo, »trbukom za kruhom«. U vrijeme vinske krize tisuće najsposobnijih muškaraca, u najboljoj životnoj dobi, napuštalo je jedan preživjeli odnos i upadalo u drugi, moderniji ali svirepiji. Prva dalmatinska agrarna emigracija u devetnaestom stoljeću doživjela je najgrublju kapitalističku eksploataciju, prodajući svoju radnu snagu na američkom Jugu i Zapadu, kako bi se njihovi najbliži u starom kraju otkupili od kolonatastva i kmetstva, a drugi pak da bi popravili staru kuću, podigli novu i tome slično.

Usporedo s vinogradarstvom i dalmatinsko jedrenjačko brodarstvo imalo je razdoblja konjunktura i krize. Do sredine devetnaestog stoljeća ono se postupno oporavlja zahvaljujući domaćim inicijativama, ali za prva dva desetljeća druge polovice devetnaestog stoljeća doživljava konjunkturu, osobito u južnoj Dalmaciji.¹² Sve veća konkurencija parobroda u prijevozu ljudi i robe dovela je dotle da jedrenjaci nisu mogli konkurirati parobrodima u brzini i količini prevezene robe, pa je, zbog nedovoljna domaćeg kapitala, nesnalažljivosti i nesusretljivosti austrijskih vlasti, masa kapetana, vlasnika brodova i mornara iz Dalmacije ostala bez posla. Ne mogavši se preorijentirati na motiku i mašklin, bili su primorani napuštati primorska mjesta i tražiti zaposlenja u razvijenijim pomorskim središtima, Trstu i objema Amerikama.

¹⁰ M. Gross, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907*, Beograd, 1960, 44. Vidi: *Narodni list*, br. 1, 2, 3/1892.

¹¹ R. Lovrenčić, *Geneza politike »novog kursa«*, Zagreb, 1972, 108. Od godine 1894. počele su izlaziti knjižice koje upućuju vinogradare o pojavi filokse-re: *Filoksera ili Trsni ušenac*, Zadar, 1894; J. Bolle, *Peronospora na grozdovima*, Zadar, 1895; *Uputa u gojenje i navrćanje američanske loze*, Zadar, 1899.

¹² *Narodni list*, br. 84, 29. X 1890. i *Narodni list*, br. 91, 16. XI 1892. Vidi: *Sloboda*, br. 1, 16. VIII 1905.

Na proces iseljavanja utjecali su i drugi faktori, primjerice opadanje ribarstva,¹³ nastojanje da se izbjegne četverogodišnja vojna obaveza, nada u bolju zaradu, iseljenička propaganda, pa i ugledanje jednih na druge, što je sve skupa doprinijelo da je na prijelazu stoljeća nastala tzv. »iseljenička groznica«. Kako se iseljavanje povećavalo, tako se na tu pojavu počelo sve više upozoravati, pisati¹⁴ u novinama i raspravljati u Dalmatinskom saboru¹⁵ i Bečkom parlamentu.¹⁶ Međutim ništa se konkretno nije poduzelo. Naime, ovdje se radi o posljedicama više uzroka, koji su nastali u okviru jednog zaoštalog gospodarskog i političkog sustava, pogotovo kad se uspoređi sa zemljama razvijenog kapitalističkog Zapada. Sukob starog i preživjelog s novim tekovinama kapitalističkog društva odrazio se je i u Dalmaciji, koja je u većini agrarna i nerazvijena.

Koliko je iselilo stanovnika iz Dalmacije tijekom devetnaestog stoljeća, teško je točno utvrditi jer se nije vodilo evidencije iseljavanja. Prema američkim statistikama iseljenici iz Dalmacije vodili su se skupa s onima iz ostale Austro-Ugarske Monarhije, koja je na smjeni stoljeća davala najveći broj useljenika iz Evrope u Ameriku. Računa se da je do godine 1850. iz Dalmacije iselilo 16.529 osoba. U drugoj polovici stoljeća iseljavanje je izgledalo ovako:

Pregled iseljavanja iz Dalmacije u drugoj polovici 19. st.¹⁷

Godina	Broj	Na stotinu stanovnika iselilo ‰
1857—1868.	20,776	0,39
1870—1880.	6,286	0,12
1881—1890.	14,787	0,29
1891—1900.	15,750	0,28

¹³ I. Juras, *Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji*, Zadar, 1910, 38. Vidi: D. Foretić, *nav. djelo*, 19.

¹⁴ A. Miličević, »O iseljavanju, osobitim obzirom na prilike u Dalmaciji«, *Glasnik Matice Dalmatinske*, sv. 1/1902; A. Nikolić, *O našem iseljavanju*, Zadar, 1909; I. Lupis, *O iseljavanju našega naroda i o Americi*, Zadar, 1910; K. Janda, »Iseljeničko pitanje«, *Zadrugar*, br. 9/1913, 260; I. Antičević, *Naše iseljeničko pitanje*, Split, 1913, te Ivan Supin, Hinko Sirovatka, Manfred Makale, Ante T. Pavličić i drugi.

¹⁵ *Narodni list*, br. 32, 23. IV 1892, te Brzopisna izvješća XXVII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga 1892, Zadar, 1893, 757.

¹⁶ *Narodni list*, br. 39, 18. V 1892. *Usp. Zastava*, br. 180, 4. XII 1892. Vidi i *Narodni list*, br. 97. 7. XII 1892. (Govor Jurja Bijankinija u Carevinskom vijeću u Beču).

¹⁷ M. Komadinić, *Problem seljačkih dugova*, Beograd, 1934, 18. Manfred Makale iznosi da je iz Dalmacije iselilo od 1881. do 1890. godine 13.845 osoba, a od 1890. do 1900. godine 12.499 osoba. (M. Makale, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*, Beč, 1912, 14.)

Prema navedenim podacima tijekom devetnaestog stoljeća iz Dalmacije je iselilo oko sedamdeset i četiri tisuće osoba. Po socijalnoj strukturi apsolutnu većinu čine seljaci-vinogradari, te pomorci i ribari. Iseljavanje nije zahvatilo sve krajeve Dalmacije podjednako. Najviše se iseljavalo iz krajeva koje je zahvatila vinogradarska i pomorska kriza. To su otoci, bokokotorsko i dubrovačko područje, Makarsko primorje itd.

Tijekom devetnaestog stoljeća nastale su brojne iseljeničke kolonije na gotovo svim kontinentima. Na početku stoljeća najbrojnija domaća skupina u stranom svijetu su Dubrovčani koji se nalaze u službi Republike, tako da su mnogi poslije njezina pada ostali u tim zemljama. Najviše ih je bilo u talijanskim gradovima, zatim Parizu, Beču, Carigradu, Aleksandriji, Trstu i drugim gradovima.¹⁸

U prvoj polovici stoljeća iseljavaju poneki Bokelji, Pelješčani, otočani, a među njima najviše Bračani, Korčulani, Hvarani i Višani. Među Korčulanima ističu se brodograditelji na crnomorskoj obali, Odesi, Carigradu, Sulini, Galazu, te Malti, Port Saidu, Južnoj Africi i Sjevernoj Americi. Njihovo iseljavanje nastavlja se i u drugoj polovici stoljeća, kada postaje brojnije, a pridružuju im se i druge iseljeničke skupine iz raznih krajeva Dalmacije, pogotovo onih koje je pogodila pomorska i vinska kriza. Mnogi odlaze u Trst, tada najjače pomorsko-parobrodarsko središte na Jadranu, na prokapanje Sueskog kanala, pogotovo u obje Amerike, te u Australiju, Novi Zeland i Južnoafričku Uniju. Neki su se tijekom vremena asimilirali, a drugi, pogotovo veće skupine, etnički održali sve do naših dana.

Prvi iseljenici iz hrvatskih zemalja, koliko je do danas poznato, potječu iz Dalmacije. Životno orijentirani prema moru i pomorstvu najprije odlaze pojedinačno iz ekonomskih razloga, zatim veće skupine pred naletom Turaka u naše krajeve, koje dospijevaju na Apeninski poluotok s jedne, i u podunavske zemlje Austriju, Mađarsku i Rumunjsku, s druge strane.

Proces iseljavanja u devetnaestom stoljeću odvija se po zakonu ponude i potražnje na tržištu radne snage. U zaostalom gradu Dalmacije, gospodarski nerazvijene i agrarno napućene, pogođene broderskom i vinogradarskom krizom, višak radne snage nije mogao naći zarade, već je morao potražiti u industrijski razvijenijim zemljama ili u onim krajevima svijeta gdje su bili veći izgledi za zaradu. Prema tome, iseljavanje iz Dalmacije povezano je s razvojem kapitalizma u svijetu, konjunkturuom i krizom vinogradarstva u nekim

¹⁸ V. Ivančević, »O Dubrovčanima u stranom svijetu«, *Dubrovački horizonti*, 2/1969, 36-42.

evropskim zemljama, pogotovo s ekspanzijom parobrodarstva. Zastarjeli agrarno-proizvodni odnosi na selu s feudalnim obilježjem i stidljivi kapitalistički odnosi u gradu, te prestanak trgovine s gravitacionim zaleđem i kriza vinogradarstva, utjecali su na propadanje dalmatinskih jedrenjaka i pospješili iseljavanje njihovih vlasnika, mornara i kapetana u gradu i težaka-vinogradara na selu. Tu su, uglavnom, uzroci ekonomske emigracije iz Dalmacije u devetnaestom stoljeću. Do sredine stoljeća većinom je pojedinačno, zatim sve brojnije, a potkraj stoljeća, kad se kriza pojačala, dobilo je masovno obilježje. O tome problemu se počinje pisati i raspravljati u Dalmatinskom saboru i Bečkom parlamentu, ukazivati na nedostatak novčanih zavoda koji bi zamijenili gradske kamatnike koji desetljećima seljaka globe i robe, pojačavaju njegovo siromašenje i pospješuju iseljavanje. Tako iseljeničko pitanje prerasta u pokret, društveni problem prvoga reda, s kojim Dalmacija ulazi u dvadeseto stoljeće.

Stijepo Obad: CAUSES OF EMIGRATION FROM DALMATIA
IN 19th CENTURY

S u m m a r y

Emigration of Croats started first in Dalmatia. The first emigrants were seamen. Besides individual emigration, the penetration of the Turk to our lands brought about extensive emigration when large groups moved across the sea to the Apennine Peninsula and to the lands of the Danube Basin: Austria, Hungary, and Romania.

The demand for labour became greater in 19th century owing to the rapid growth of capitalism in the countries of the West, following the Industrial Revolution. Some European lands, notably those within the Austrian Empire — Dalmatia among them — offered their surplus of labour to the developed countries, America in particular. This was due to agrarian overpopulation, economic underdevelopment, colonate and serfdom in the country and poor economy in the cities, and in particular this was due to the crisis which affected the shipping and the viticulture. To all of this should be added lack of financing firms which could aid the peasants to free themselves of the agrarian bonds and of the city loansharks who speeded up their impoverishment.

Emigration was individual in the first half of the century, later more extensive, and it got mass character at the turn of the century. On the whole, emigration was greatest among seamen in the widest sense of the term: shipyard workers, captains, owners of sailing ships, sailors and fishermen from seaboard towns and villages, and vineyard hands. Emigration was strongest from those regions that were affected most strongly by the crisis of shipping and viticulture — the islands, Southern Dalmatia and parts of Central Dalmatia, but gradually other parts were also hit. The population migrated to almost all continents: North and South America, Africa, Australia, New Zealand, the Black Sea, to the excavation of the Suez Canal, and particularly to Triest, then the strongest shipping centre in the Adriatic.

At the turn of the century emigration became a problem which drew attention of the press and became topic of debates in the Dalmatian Assembly and the Parliament of Vienna.